

Institute of Geography

Research Paper

A critical approach to the Impact of capital urbanization on the public spaces of the City

Shahrivar Rausti ^{a*}, Marzieh Rastad Borojni ^a, Morteza Ghorchi ^b

^a. Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Planning and Environmental Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran

^b. Department of Political Geography, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:

Capital,
Public spaces,
City, Urbanization of
capital,
Critical attitude.

Received:

1 August 2021

Received in revised form:

18 December 2021

Accepted:

23 December 2021

pp.93-107

Since the 1980s, urban spaces have become a place for the role of capital and capitalist systems, and it has somehow affected various aspects of human life. This influence, influenced by the power of capital and its fluid nature, has caused the geographical spaces of the city to be increasingly affected by the functioning of the capitalist system, in the last few decades, it has attracted the attention of a diverse range of researchers active in the field of urban studies. One of the areas of the city that has been particularly affected by the capitalist system is the public spaces of the city. Until the 1980s, a major part of the function and costs of the city's public spaces depended on the governments, which considered themselves obliged to provide free urban services, but with the spread of the conservative approach to political economy, which made the governments seek to reduce their public costs. be, the opportunity arose for capital and capital owners to control and manage the public spaces of the city. This research, with a critical attitude and using the library-document method, aims to examine the effect of capital on the public spaces of the city. The findings of this research show that the public spaces of the city, which used to be a place for social and civic actions, are transforming their identity under the influence of the spatial function of capital in controlling public spaces, and this has made these public spaces more than public functions. They are taken out and become places that provide profit for capital owners.

Citation: Rausti, Sh., & Rastad Borojni., M., & Ghorchi, M., (2023). A critical approach to the Impact of capital urbanization on the public spaces of the City. *Human Geography Research Quarterly*, 55 (1), 93-107.

 <http://doi.org/10.22059/JHGR.2021.328029.1008354>

* . Corresponding author (Email: srostaiei@tabrizu.ac.ir)

Copyright © 2023 The Authors. Published by University of Tehran. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Today, cities are the platform for many role-plays in the world, and day by day, the urban space is undergoing many changes and transformations. Since the 1980s, urban spaces have become a place for capital and capitalist systems to play a role, affecting various aspects of human life. According to Lefebvre, space is a social place where political economy actors are actively located in these areas. There are many approaches to looking at space, which some consider to be the result of a new form of capitalism. Harvey considered space to be an integral element of capitalism and in his opinion, space needs capital for its development and capital needs space for its accumulation. Some others consider space as an important principle of market freedom and economic competition, which leads to stimulating The competition between urban spaces becomes and is traded and exchanged in the form of goods. Some groups have considered the development of space to depend on technological, political and economic conditions. The space is not a part of the society, but the society itself, and the two cannot be separated. Capitalism through three features; The freedom of competition, profit seeking through democracy and mass consumption combined with the freedom of consumer choice has made the urban space face countless transformations. Also, this system, due to its economic accumulation, provides for the transfer of investment from the first circuit to the second and third circuit. It has built and turned the public space into a center of social consumption in various fields such as educational, recreational, commercial, etc. It is clear from the impact of capitalism on the public space. Spaces that once provided the presence and access of everyone regardless of social characteristics such as class difference, gender, age and race; The spaces that had a sense of belonging, urban identity and the meaning of the right to the city have turned into diverse public spaces in terms of function and unsuitable for relationships and interactions and the

occurrence of social confrontations. Today, these spaces have become commoditized, private, multi-purpose, isolated, excluded, controlled with a low degree of democracy and consumption. Of course, the role of the government in this transition should not be ignored. In the past, governments exercised power independently and controlled and protected urban spaces, but the capitalist system has changed the role of the government in the form of a nation-state. Despite their relative independence, governments have a close relationship with the flow of capital, and in terms of economic and spatial empowerment of capital and capitalists, they somehow support the survival of this system and its cycle of accumulation and provide them with urban space. Therefore, today public spaces have lost an important part of their historical identity due to the neglect of the government and quasi-government sectors and have become a profitable and exclusive place. Also, these spaces have been made accessible to everyone and a large part of the society has been drawn from public spaces to the margin of the city to give the benefit of the prosperous and wealthy, which is the opposite of the concept of the right to the city and leads to create the creation of exorbitant social and geographical costs function of capital for the deprived classes of the society.

Methodology

With a critical approach, this research examines the impact of the capitalist system and its second cycle, or in other words, the transfer of capital from the cycle of industrial production to the cycle of real estate and the flow of capital accumulation on public spaces with the library-document method. The findings of this research, which is focused on the topic in question, show that in recent decades, the public space that used to be a place for social activities are changing their identity under the influence of the capital's performance, and have become places by withdrawing from their function. which are profitable for capital owners and push the majority of society to the margins.

Results and discussion

The public spaces of the city are the stage where the collective story takes place and provide an opportunity for some social boundaries to be broken down and for encounters to occur without plans and for people to communicate without restrictions. Capitalism, by facilitating the flow of capital through the foundation of a new form of citizenship in the form of changing the built space and people's belonging to it and facilitating human interactions, has imposed a new civil life on the body of the city.

Conclusion

Therefore, the capitalist system and its cycle of accumulation has led to many changes in the public spaces of the city.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

نگرشی انتقادی به تأثیر شهری شدن سرمایه بر فضاهای عمومی شهر

شهریور روستایی^۱ - گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران
مرضیه راستاد بروجنی - گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران
مرتضی قورچی - گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

چکیده

اطلاعات مقاله

فضاهای شهری از دهه ۱۹۸۰ میلادی به محلی برای نقش‌آفرینی سرمایه و نظام‌های سرمایه‌داری مبدل شده است و به‌نوعی جنبه‌های گوناگون زندگی انسان‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. همین تأثیرگذاری متأثر از قدرت سرمایه و ماهیت سیال آن، باعث گردیده است که فضاهای جغرافیایی شهر به‌صورت روزافزونی از عملکرد نظام سرمایه‌داری تأثیر پذیرد، در چند دهه اخیر توجه طیف متنوعی از محققان فعال در حوزه مطالعات شهری جلب کرده است. یکی از عرصه‌های شهر که به‌صورت ویژه‌ای تحت تأثیر نظام سرمایه‌داری قرار گرفته است، فضاهای عمومی شهر می‌باشد. تا پیش از دهه ۱۹۸۰ میلادی، بخش عمده‌ای از کارکرد و هزینه‌های فضاهای عمومی شهر وابسته به دولت‌هایی بود که خود را ملزم به ارائه خدمات رایگان شهری می‌دانستند، اما با فراگیر شدن رویکرد محافظه‌کاران به اقتصاد سیاسی که باعث شد دولت‌ها در پی کاهش هزینه‌های عمومی خود باشند، فرصت آن برای سرمایه و صاحبان سرمایه به وجود آمد تا به کنترل و مدیریت فضاهای عمومی شهر بپردازند. این پژوهش با نگرشی انتقادی و با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای- اسنادی قصد دارد تا به بررسی اثرگذاری سرمایه‌بر فضاهای عمومی شهر بپردازد. یافته‌های این پژوهش نشان‌دهنده آن است که فضاهای عمومی شهر که پیش‌تر محلی برای کنش‌های اجتماعی و مدنی بودند، تحت تأثیر عملکرد فضایی سرمایه در کنترل فضاهای عمومی در حال دگردیسی در هویت خود هستند و همین امر باعث شده است که این فضاهای عمومی بیش‌ازپیش از کارکرد عمومی خود خارج‌شده و به مکان‌هایی تبدیل شوند که فراهم‌کننده سود برای صاحبان سرمایه هستند.

واژگان کلیدی:

سرمایه، فضاهای عمومی، شهر، شهری شدن سرمایه، نگرش انتقادی.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۰/۰۵/۱۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۰/۰۹/۲۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۰/۱۰/۰۲

صص. ۹۳-۱۰۷

استناد: روستایی، شهریور؛ راستاد بروجنی، مرضیه و قورچی، مرتضی. (۱۴۰۲). نگرشی انتقادی به تأثیر شهری شدن سرمایه بر فضاهای عمومی شهر. *مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۵ (۱)، ۹۳-۱۰۷.

 <http://doi.org/10.22059/JHGR.2021.328029.1008354>

مقدمه

شهرها و فضاهای شهری بازتاب گسترده‌ای از تاریخ گذشته و تجسم تحول اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فضایی خود هستند؛ سازواره‌ای که عناصر آن دستخوش تحولات و جابه‌جایی‌های بسیار است. فضای شهری خاستگاه مبارزه‌های طبقاتی و نمود توزیع جغرافیایی انباشت سرمایه و تجارت، درآمد و بسترساز تخریب خلاقانه گردیده است. این پیچیدگی و تأثیر فرآیندهای فضایی که می‌تواند دامنه‌ای فراتر از مقیاس شهر داشته باشد، نظیر انباشت سرمایه و ایجاد نابرابری‌های جغرافیایی، لزوم توجه به اقتصاد سیاسی فضا را بیش‌ازپیش محرز نموده است (اهری و جلالی، ۱۳۹۵: ۲). اهمیت اقتصاد سیاسی فضا به‌قدری گسترده بوده که همواره به‌عنوان ابزاری موثر در زمینه تحلیل مسائل اجتماعی و اقتصادی صنعتی به کار گرفته شده است (مندل، ۱۳۹۶) و تلاش داشته تا موضوعاتی مهمی نظیر بحران‌های شهری و شهرنشینی و دلالت‌های فضایی گسترده آن‌ها را در دستور کار خود قرار دهد. این موضوعات که از یک طرف با مسئله اقتصاد و روابط ناشی از آن و از طرف دیگر با مسئله فضای جغرافیایی در ارتباط متقابل هستند نشان‌دهنده اهمیت سرمایه‌داری و تحولات آن برای مطالعات شهری می‌باشند (سرور و مسگریان، ۱۳۹۵: ۱)

گرامشی^۱ اقتصاد سیاسی فضا را چگونگی سازمان‌دهی ساختار ایدئولوژیک طبقه حاکم می‌دانست (Morton, 2017: 25). در اقتصاد سیاسی بنیان امور بر پایه تحلیل نظام روابط دولت با مردم است که تأکید اصلی آن، بر چگونگی مدیریت امور اقتصادی به‌ویژه، تولید و توزیع ثروت به‌عنوان اساس تولید اقتصادی در جامعه، از سوی دولت است. لوفور معتقد است "فضا"، واپسین مکان تمامی کشمکش‌های اجتماعی است که اقتصاد سیاسی از صحنه‌پردازان اصلی آن به شمار می‌رود (افراخته، ۱۳۹۴: ۸۹). این کشمکش‌های فضایی منبعث از نقش‌آفرینی‌های سرمایه و رقابت قدرتی است که برای برخورداری از منافع مرتبط با سرمایه در مکان به وقوع پیوسته است و باعث شده است که جنبه‌های مختلف زندگی انسان در فضای انسان‌ساخت به‌صورت چشمگیری تحت تأثیر عملکرد سرمایه قرار گیرد. مسئله نقش‌آفرینی سرمایه در فضا به یک موضوع حیاتی در تحلیل فرآیندهای جغرافیایی طیف متنوعی از محققان را به کنکاش در این حوزه وا داشته است. این محققان در تلاش بوده‌اند تا با تمرکز بر اقتصاد سیاسی فضا را موردبررسی قرار دهند و از این رهگذر به شناسایی روندهای سرمایه‌دارانه‌ای پردازند که به فضا شکل می‌دهند. این مطالعات را به‌صورت کلی می‌توان در سه گروه طبقه‌بندی کرد (سرور و مسگران، ۱۳۹۵: ۳-۲):

- نظریه‌های نومیاری که در آن محققانی نظیر دیوید هاروی و مانوئل کاستلز فرآیند توسعه شهری را به‌مثابه شکل نوینی از توسعه نظام سرمایه‌داری می‌دانند؛ (پاپلی‌یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۹۲)؛

- نظریه‌های نولیبرالیستی که طرفدار بازگشت به لیبرالیسم اقتصادی و تبعیت از قوانین بازار و نفی برنامه‌ریزی در توسعه شهری‌اند (به‌عنوان نمونه افرادی چون فون هابیک و فریدمن)؛

- نظریه‌های تحلیل اجتماعی فضا که در آن توسعه جدید شهر و شهرنشینی را بازتاب تحولات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و فناوری می‌دانند (نظیر آنتونی گیدنز و مانوئل کاستلز).

هرچند ترکیب و جمع‌بندی این نظریه‌ها در یک قالب مشخص امری دشوار و چالش‌برانگیز است، اما مباحثی که توسط پیروان نظریه‌ها در زمینه شهر ارائه شده است، نشان‌دهنده آن است که فارغ از رویکردها و ایدئولوژی‌هایی که بر اساس آن به تحلیل شهر پرداخته می‌شود، کسب معرفت در زمینه اقتصاد سیاسی فضا و کارکرد آن در فضاهای شهری بدون توجه به نقش‌آفرینی سرمایه اگر امری بعید نباشد، بدون شک، صعب‌الوصول خواهد بود. همین مسئله نویسندگان این

مقاله را بر آن داشته است، تا از دیدگاهی انتقادی به تأثیر نهاد سرمایه در شکل‌گیری شهرهای مدرن بپردازند. برای نیل به این هدف، در صفحات پیش رو تلاش خواهد شد که نخست مطالعات صورت گرفته در این حوزه به صورت مختصر طرح و بررسی شوند و در ادامه به نمودهای فضایی این بحث پرداخته شود.

مبانی نظری

معرفت‌شناسی فضا امری است که با آنتولوژی^۱ (هستی‌شناسی) فضا درهم تنیده است. به لحاظ فلسفی فضا مشتمل بر فضای مطلق و رابطه‌ای، فضای فیزیکی و اجتماعی و فضای ذهنی و واقعی است. فضای مطلق همان ظرف تمام اشیا بودن است (مدنی‌پور، ۱۳۹۲، ۵). فضای رابطه‌ای برای درک معرفت‌شناسی فضا، رویکردی موثر برای ارتباط بخشی میان پدیده‌ها و ابهام‌زدایی میان مفاهیم فیزیکی-فضایی و اجتماعی-فضایی است که خواستار تجدیدنظر میان عناصر فضایی از یک چشم‌انداز رابطه‌ای فراگیر در زمان و فرایندی مشخص است. بنابراین فضا دیگر به عنوان ظرفی که جهان را در خود نگاه داشته است، عنوان نمی‌شود بلکه به عنوان محصولی مشترک با ارتباطات وسیع دیده می‌شود (Khan et al, 2013:288-290).

در رویکرد لیبرال، شهر و فضا عرصه‌ای است که در آن نیروهای گوناگون برای حفظ سلطه و نفوذ در حال رقابت‌اند. این نیروها متعلق به ساختار ویژه قدرت هستند و شهر انعکاسی است از توازن این قدرت‌ها، چه نسبی و چه مطلق (امانپور و سجادیان، ۱۳۹۶: ۱۰۴). این رقابت‌های پیوسته در فضای شهر برای حفظ سلطه بیش از هر چیز تحت تأثیر کمیابی منبعی مهم به نام سرمایه می‌باشد. بنابراین باید گفت این سرمایه است که در فضای شهری موجب برانگیختن رقابت‌هایی می‌گردد که در آن‌ها بازیگران مختلف تلاش می‌کنند با دستیابی به سرمایه جایگاه خود را در رابطه متقابل سرمایه و قدرت به دست آورند، حفظ کنند یا گسترش دهند. قدرت‌یابی سرمایه در فضا در کنار گسترش رویکردهای نو به لیبرالیسم که با نام نولیبرالیسم شناخته می‌شود در بسیاری از فضاهای شهرهای گیتی با جهانی شدن اقتصاد و تحرک بین‌المللی سرمایه همراه شده است. این جریان سیال سرمایه باعث ضرورت قلمداد کردن اقداماتی نظیر اعمال محدودیت‌های کمتر در زمینه فعالیت‌های تجاری، گسترش حقوق مالکیت، خصوصی‌سازی هرچه بیشتر، مقررات زدایی، تقلیل دولت رفاه، انتقال و واگذاری اختیارات دولت‌های مرکزی به دولت‌های محلی شده است (Sager, 2011:149). بنابراین، باید گفت که فضا در سیاست نولیبرالیسم دو ویژگی خاص یافته است: نخست، ارزش استفاده، که در ارتباط با نیازهای شهری است؛ دوم، ارزش مبادله‌ای که ماهیت سودآوری و شئی‌گونه‌گی فضا را نشان می‌دهد. هرچند این دو در بخشی امور با یکدیگر در هماهنگی هستند تفاوت‌های آن‌ها منجر به تضادهایی می‌شود که تحت عنوان مبارزه بین اهداف فردی و جمعی، نظیر رشد بی‌رویه فیزیکی شهر، جدایی‌گزینی فضایی تا نابرابری و بی‌عدالتی در توزیع خدمات و منابع شهری متبلور شده است (امانپور و سجادیان، ۱۳۹۶: ۱۱۳-۱۱۲). این مسئله نابرابری و جدایی‌گزینی فضایی به همان اندازه که ماهیتی اقتصادی دارد از ابعاد سیاسی و اجتماعی نیز برخوردار می‌باشد که یادآور رویکرد انتقادی مارکسیست‌ها به فضا است. از نظر جغرافیدانان مارکسیست که تحت تأثیر مارکس و لوفور هستند، فضا امری سیاسی-اجتماعی است؛ فضا و زمان به طور اجتناب‌ناپذیری در فرایندهای تولید سرمایه‌دارانه به یکدیگر پیوند خورده‌اند و فضای شهری عامل مهمی در بقای نظام سرمایه‌داری است. آنان بر این باورند که نظام سرمایه‌داری با تغییر بافت جامعه شهری فرآیند تولید فضا را متحول کرده است. در این زمینه مانوئل کاستلز معتقد است که فضا یک محصول مادی است که در

1 . Ontology

ارتباط تنگاتنگ با سایر عناصر شهری تولید شده است (Castells, 1996). به باور کاستلز، فضا بازتاب جامعه نیست، بلکه خود جامعه است و اگر آن را مستقل در نظر بگیریم، مانند آن است که ماهیت را از جسم آن جدا ساخته و اولین و اصلی‌ترین اصل هر علم اجتماعی را نادیده گرفته‌ایم (ستارزاده، ۱۳۸۹: ۱۷۹).

در مقابل هنری لوفور معتقد است که فضا هم فرآورده مادی روابط اجتماعی است و هم نمود آن. فضا، هم سنگ و به‌اندازه زمان بخشی از روابط اجتماعی است. لوفور معتقد است که فضا اجتماعی است، فضا درگیر اختصاص دادن مکان‌های کمابیش تصرف شده به روابط اجتماعی بازتولید، یعنی روابط بیوفیزولوژیکی بین جنس‌ها، سنین، سازمان خانواده و نیز به روابط تولید یعنی تقسیم‌کار و سازمانش است (ترکمه، ۱۳۹۵: ۳۲). در دیدگاه لوفور همه تجربیات اجتماعی از طریق فضا و در فضا شکل می‌گیرد (شارع پور، ۱۳۹۵: ۵۲). در مقابل ادوارد سوجا^۲ رویکرد متفاوتی را نسبت به فضا اتخاذ کرده است. به نظر سوجا، به جای یک نیروی واقعی در شکل‌گیری جامعه و تئوری، فضا به آینه منعکس شونده از نوسازی جامعه تبدیل شده است. به‌عنوان مثال، مردم با افزایش سن نسبت به تغییرات انعطاف‌پذیرتر می‌شوند و به‌نوبه خود منجر به اثر بخشیدن با فضای سوم می‌گردد (Jagannath, 2018). وی سه‌گانه اندیشیدن را بیان می‌کند: فضای محسوس^۳ که فضای واقعی است و شامل شکل‌شهر و ابعاد فیزیکی آن و قابل نقشه‌برداری است؛ فضای ادراک شده^۴ که چگونگی درک فضا، مشاهده و استدلال از آن است و به‌طور مثال از طریق بازاریابی و پروژه‌های توسعه مجدد مشهود است و فضای زیسته^۵ که ترکیبی از دو فضای مذکور است و فضایی کاملاً زندگی شده، یک مکان، مطابق با واقعیت و تصور است (Soja, 1989). باینکه دو گونه نخست اهمیت بسزایی دارند، سوجا تأکید خود را بر روی فضای زیسته متمرکز کرده است. در نظر سوجا، فضای زیسته ترکیب استعلایی همه فضاهاست و جهان زیست واقعی و خیالی تجربه‌ها، عواطف، رخدادها و انتخاب‌های سیاسی را در برمی‌گیرد. برای همین فضای سوم، نوعی از اندیشیدن درباره فضاست که مبتنی بر فضای محسوس و ادراک شده است اما دامنه، جوهر و معنای آن از هر دو فراتر می‌رود. به بیان دیگر، باید گفت که فضای زیسته موردنظر سوجا بازتاب زندگی واقعی و روزمره در شهر می‌باشد که هر روز توسط ساکنان شهر تجربه می‌شود. فضای سوم سوجا، عرصه ضد باز نمایانه^۶ گشودگی رادیکال، دیگر بودگی، حاشیه‌ها و ترکیبی بودن است؛ جایی که در عرصه‌ای از هم‌زمانی فراگیر، همه چیز به هم می‌رسند (گونواردنا و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۳-۳۲). مباحث سوجا نشان‌دهنده اهمیت فرد در ادراک فضایی می‌باشد. درست همانند سوجا، دورین مسی^۷ نیز اهمیت بالایی برای تحلیل فضا، قائل است و در مباحث خود تلاش کرده است شیوه‌های تعامل انسان و فضا را با تمرکز بر روی زمان موردبررسی قرار دهد. از نظر وی، زمان و عمل پایه‌های اساسی تعیین‌کننده شخصیت فضا به شمار می‌رود؛ بنابراین فضا، محصول روابط متقابل است و از طریق آن ایجاد می‌شود (از مقیاس کوچک تا جهانی)؛ اگر فضا محصول ارتباط متقابل است پس کثرت و ناهمگونی فضاها را نیز باید درک کرد؛ زیرا فضا همانند زمان چالش‌برانگیز است (Massey, 2005). دیوید هاروی هم بر این باور است که درک فضای مستقل از زمان غیرممکن است. او معتقد است که در برداشتی دیالکتیکی فضا مطلق نیست؛ نسبی نیست و به‌طور خود به خودی رابطه‌ای نیست اما می‌توان یکی از آن‌ها و یا همه آن‌ها به‌طور هم‌زمان به مطلق، نسبی و رابطه‌ای تبدیل شود و بر فعالیت‌های انسانی اثر بگذارد. وی اذعان می‌کند که تاکنون هیچ

1 . Lefebvre

2 . Edward Soja

3 . Perceived

4 . Conceived

5 . lived

6 . Representationalism

7 . Doreen massey

پاسخ فلسفی مناسبی در مورد ماهیت فضا و مفهوم آن ارائه نشده و فضا بستگی به فعالیت و کنش‌های انسان‌ها دارد. همان مکان را می‌توان نسبت به مکان‌های دیگر - محل کار، اوقات فراغت و تجارت و در رابطه با جریان اشخاص، خدمات و پول قرار داد؛ و از این طریق موقعیت آن را در فضای نسبی تشخیص داد. سرانجام می‌توان رابطه مربع (فضای مطلق) و روند ساخت املاک در سطوح محلی را در بازار جهانی املاک مانند تأمین مالی اقتصاد، مشارکت در تاریخ، میراث فرهنگی شهر و غیره را درک نمود (احساسات و خاطرات جمعی و...) (Santos Junior, 2014; Harvey, 2005). این مباحث نشان‌دهنده آن است که کنش انسان در فضاهای شهری تحت تأثیر همبستگی زمان و مکان قرار دارد. این همبستگی تحت تأثیر منافع ایجاد می‌شود که در شهر فرصت ظهور می‌یابد، منافی که بروز و ظهور آن‌ها متضمن نقش آفرینی یک عامل بسیار مهم به نام سرمایه است. عملکرد فضایی سرمایه، که توجه محققان مختلفی نظیر هاروی را به خود جذب کرده است، متضمن فعالیت فضایی زیر حوزه‌هایی است که از آن‌ها با عنوان ارکان سرمایه‌داری یاد می‌شود: (۱) دارایی و اموال خصوصی؛ (۲) منفعت شخصی؛ (۳) رقابت آزادانه؛ (۴) مکانیسم بازار؛ (۵) آزادی انتخاب؛ و (۶) کوچک‌سازی و محدودیت نقش دولت (Saber Mahmud & Sarwat, 2015:44). عملکرد فضایی سرمایه، بدون حضور یک دولت نگهبان شب که وظیفه برقراری امنیت را بر عهده دارد، ممکن نیست. همین مسئله ما را بر آن می‌دارد تا هر چند مختصر به‌مرور نقش دولت در این فرآیند بپردازیم.

از نظر تاریخی، در جوامع طبقاتی پیشا سرمایه‌داری، دولت انحصار اعمال قدرت و دریافت خراج شبه رانت را داشت و هم‌زمان حامی نظم و امنیت بود، اما شکل‌گیری نظام سرمایه‌داری تغییر شکل دولت را در قالب ملت-دولت به همراه داشته است. به عبارتی سرمایه‌داری یکی از عوامل شکل‌گیری دولت مدرن که مجری قانون می‌باشد بوده است. دولت در نظام سرمایه‌داری کم‌وبیش با تمایلات آگاهانه طبقه سرمایه‌دار حاکم پیوند نزدیکی دارد، اما به‌طور نسبی خودمختاری خود را حفظ کرده است؛ این خودمختاری از این جنبه برای سرمایه مفید است که به دولت اجازه می‌دهد عملکرد خود را با ملایمت بیشتری در جهت حفظ منافع درازمدت سرمایه سوق دهد (Poulantzas, 1973). دولت‌ها از این منظر به‌عنوان مسئول آرامش، عدالت و تعیین مالیات‌های منصفانه توصیف می‌شود. دولت در ساختار اقتصادی سرمایه‌داری هم مبتکر است؛ یعنی به‌عنوان ابزاری نوآور در چارچوب‌های بازار، عامل موثر در قیمت‌گذاری، تجارت و توزیع کالا است؛ هم به‌عنوان مدیر و نظارت بر سیستم (Scott, 2006:2).

ولفانگ مولر^۱ و کریستل نویسیس^۲ برای دولت دو نقش را در نظام سرمایه‌داری قائل هستند؛ یکی، دولت به‌طور مستقل و مجزا از فرایند اقتصادی و روند تولید به مباحث و روابط سیاسی می‌پردازد؛ دیگری، دولت می‌تواند به از بین بردن و حل چرخه‌های بحران تولید سرمایه‌داری، توزیع مجدد درآمد و تغییر سرمایه‌داری کمک کند. دولت و مداخله آن، فعالیتی ثانویه در زمینه اصلاح بازار خودکفا نیست؛ بلکه برای تداوم فرایند سرمایه‌داری روابط بازار ضروری است. سرمایه‌های فردی به دلیل ماهیت نظام سرمایه‌داری، به دنبال رقابت و دستیابی به سود و حذف و کاهش محدودیت‌های سرمایه‌ای و حفظ منافع خود هستند؛ اما کارگران قادر به دفاع از منافع جمعی خود نیستند. بنابراین دولت باید از این طبقه در زمینه ترغیب آن‌ها به روند تولید کالا حمایت به عمل آورد. بنابراین کارکرد اصلی دولت مداخله در زمینه حل مشکلات اجتماعی به نمایندگی از سرمایه است و اگر دولت نتواند در مقابل تمایلات ذاتی سرمایه‌داری و تخریب اجتماعی و رقابت مقابله کند، دولت رفاه محو می‌شود و جنبش کارگری به سمت سوسیالیسم کشیده می‌شود. از این‌رو، از نظر آلتواتر^۳ دولت

1 . Müller

2 . Christel Neustiss

3 . Altvater

تضمین‌کننده سرمایه‌داری جمعی ایده‌آل^۱ است و وظیفه دارد که به تأمین زیرساخت‌ها و شرایط عمومی تولید، ایجاد و اجرای نظم حقوقی بورژوازی، رفع تعارضات میان سرمایه و دستمزد و ارتقای سرمایه ملی در بازار جهانی سرمایه بپردازد (Jessop, 1982:90-91) دولت‌ها در این فرآیند به کوچک کردن بازوهای قدرت، واگذاری یا کاهش وظایف نظارتی دولت مرکزی یا انتقال آن به سطوح پایین‌تر، بازسازی فضاهای سیاسی در ارتباط با نظام سرمایه‌داری می‌پردازند (Brenner, 2004). با در نظر گرفتن نقش دولت در تسهیل عملکرد فضایی سرمایه، ویژگی‌های نظام سرمایه‌داری را می‌توان به صورت زیر به نمایش گذاشت.

شکل ۱. ویژگی نظام سرمایه‌داری

شهرها همواره کانون جغرافیایی اتصال سرمایه و دولت بوده‌اند. مناطق شهری و فضاهای آن بستری برای دستیابی به اهداف جغرافیایی در راستای تقویت اقتصادهای محلی و انواع تغییرات نهادی و سیاسی هستند که باعث تقویت جایگاه دولت در نظام سرمایه‌داری می‌شود. بنابراین باید گفت دولت‌ها همچنان ایفای نقشی کلیدی در سیاست‌های شهری را بر عهده دارند (Brenner, 2004). امروزه، سرمایه‌داری به وسیله رژیم انباشت در اقتصاد، شکل گرفته است که در آن تجارت در دارایی‌های مالی و مشتقات آن همچون؛ تجارت در زمینه املاک و مستغلات شهری، صورت می‌پذیرد. این رژیم خاص در انباشت سرمایه بر توسعه شهر و فضاهای شهری تأثیر عمیقی برجای گذاشته است. شهرها و فضاهای مرتبط با آن نقش اصلی در سازمان‌دهی انباشت سرمایه به عهده دارد. آن‌ها، گره‌های جغرافیایی انباشت سرمایه در بخش‌های اقتصادی و مالی به‌ویژه در زمینه مستغلات شهری، به شمار می‌رود. شهرها و فضاهای آن، از زیرساخت‌های سرمایه‌داری و انباشت سرمایه حمایت می‌کنند؛ مراکز مکانی نمایش مصرف اجتماعی هستند که حوزه‌های مصرف عمومی خدمات بهداشتی، آموزشی و حمل‌ونقل، همچنین فضاهای مسکونی با کیفیت‌های مختلف و ویژگی‌های محلی را شامل می‌شوند (Krätke, 2014). بنابراین باید گفت سرمایه‌داری برای بازتولید خود، هیچ راهی جز شهری شدن ندارد. این در حالی است که شهری شدن خود موجب تعارض است (از طریق ایجاد رقابت فی‌مابین گروه‌های طبقاتی در زمینه اعمال قدرت مالکیت که می‌تواند دخالت دولت را نیز به همراه داشته باشد) و سرمایه‌داری را در معرض ناپایداری و تشدید بحران در بلندمدت قرار می‌دهد و در عین حال به تداوم سرمایه‌داری کمک می‌کند (هاروی، ۱۳۹۲: ۳۲۲-۳۱۶). در این چهارچوب، در دیدگاه نئومارکسیستی، شهر و فرایندهای شهری محصول گردش سرمایه و کالایی برای نیروی کار هستند. شهرها محل تجمع سرمایه‌های مازاد هستند؛ سرمایه‌هایی که فراتر از نیروی کار و پرداخت دستمزد به این قشر است. چنانکه اراضی کالایی شده شهرها مدام در حال رقابت هستند و این فضاها بیش از تأمین مصارف و تقاضای ساکنان از دستیابی

1 . ideal collective capitalist

و استحصال سود بیشتر دفاع و حمایت می‌کنند (Emerson & Smiley, 2018).

روش پژوهش

روش تحقیق از نظر هدف، بنیادی-کاربردی است و به صورت توصیفی و تفسیری-تحلیلی به بررسی نقش شهری شدن سرمایه و تأثیرات آن بر فضاهای عمومی شهرها پرداخته است. در این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای به بحث در مورد فضا از منظر رویکردهای متفاوت (لیبرالیسم، مارکسیسم، نئومارکسیسم و...)، وضعیت دولت در نظام سرمایه‌داری و نقش آن در پیشبرد شهری شدن سرمایه و اثر آن بر فضاهای عمومی پرداخته است و در نهایت به صورت کیفی به نتیجه‌گیری نظری دست یافته است.

یافته‌ها و بحث

دیوید هاروی بر این باور است که در تحلیل نقش سرمایه در شهر و فضا همواره باید به تأثیرات اجتماعی روندهای فضایی توجه داشت. چرا که سازوکارهای نظام سرمایه‌دارانه به دلیل ماهیتش (کسب سود بیشتر)، منجر به خلق و تغییر نقش فضاها می‌گردد (Rohit, 2015). به عبارت دیگر، تولید فضا در سرمایه‌داری دربرگیرنده تجزیه و همگن‌سازی فضاهاست. یعنی فضا همانند کالاهای دیگر مدام بازتولید و تکرار می‌گردد (Lefebvre & Nicholson-Smith, 1991). از جمله بازتاب‌های فضایی این رویکرد سرمایه‌تغییراتی است که شهرهای آمریکایی و اروپایی در چند دهه اخیر در زمینه توسعه و باز توسعه حومه‌ها و مراکز شهری تجربه کرده‌اند. همین مسئله باعث شده است که لوفور (۱۹۹۱) از فضا و تولید فضا (زمین و روابط سرمایه‌دارانه پیشرفته تولیدش) به عنوان چرخه دوم انباشت سرمایه نام ببرد و آن را اصلی‌ترین سازوکار بقای نظام سرمایه‌داری بداند. نکته‌ای که در اینجا مطرح می‌گردد آن است که در این تحولات فضایی سرمایه نیازمند یاری بازیگر دیگری به نام دولت می‌باشد. به نظر لوفور نهادهای دولتی در تولید، تنظیم و بازتولید طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های سرمایه‌داری (از کارخانه تا مزارع صنعتی، املاک مسکونی، مناطق تجاری، مناطق محصور حومه شهرها و مجموعه‌های بزرگ شهری گرفته تا زیرساخت‌های اقتصادی و عمومی) نقش مهمی ایفا می‌کنند. اختیارات و قدرت دولت در هدایت سرمایه‌گذاری‌های گسترده و بلندمدت به سوی محیط ساخته شده برای تولید صنعتی، مصرف جمعی، گردش کالا، حمل‌ونقل و ارتباطات در تولید فضای سرمایه‌دارانه، جایگاه نهادی متمایزی به آن می‌بخشد. همین مسئله باعث می‌گردد که برای بازیگران فضایی نهاد دولت به عرصه‌ای برای رقابت تبدیل شود. همین امر باعث شده است که برخی منتقدان به این باور برسند که دولت ممکن است در برخی فضاها به ابزاری برای انباشت بیشتر سرمایه، سلطه اداری و خشونت روزمره، تمرکز، سیاست غیر مشارکتی و تمرکز تولیدی مبدل شود (گونواردنا، ۱۳۹۳: ۳۲۴-۳۲۹). تحلیل‌های فضایی که در زمینه ارتباط اقتصاد و دولت نئولیبرال صورت گرفته است، نشان‌دهنده آن است که اندیشه نئولیبرالیسم، تا حد زیادی به این روند دامن زده است. به طوری که، اقدامات واقعی آن برخلاف نظریه آرمان‌گرایانه‌اش، همیشه حمایت از سرمایه مالی و نخبگان سرمایه‌دار را به همراه داشته است. این امر می‌تواند مصادیقی از پیوند دولت-سرمایه مالی باشد، اما به معنای هویت یکسان آن‌ها نیست (نیل برنر و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۸۱ - ۳۸۳).

به عنوان نمونه، در دهه ۱۹۸۰ ظرفیت و توانایی دولت‌ها برای نظم‌بخشی و تنظیم فضاهای عمومی به دلیل نقش نهاد دولت در نظام سرمایه‌داری و نگهداشت و حمایت از روند انباشت سرمایه و بحران‌های مالی، ظرفیت کاهش یافت. در نتیجه برای ایجاد توازن، سرمایه‌های بخش خصوصی به کمک نهاد دولت آمدند تا ساخت و نگهداری فضاهای عمومی

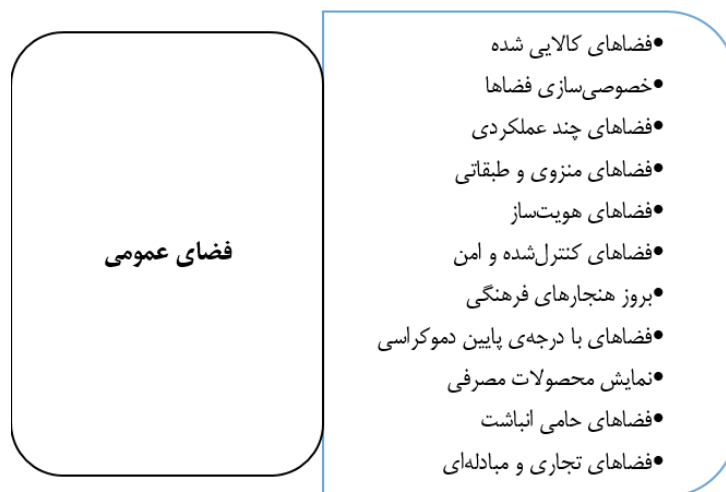
شهر را بر عهده بگیرند، امری که در نهایت خصوصی شدن فضاهای عمومی را پی داشت. به این ترتیب، هویت مردم سالارانه فضاهای عمومی شهر تنزل یافت و در عوض با گسترش نقش سرمایه آن‌ها بیشتر به فضاهایی حاشیه‌ای، نمایشی و محلی برای گذران اوقات فراغت تبدیل شدند که در عمل باعث تضعیف نقش عملکردی آن‌ها در فرآیندهای اجتماعی گردید (Mitchell, 2017). این امر به معنای کالایی شدن فضای عمومی^۱ است که باعث می‌شود فضاهای اجتماعی با فضاهای انتزاعی همگن و فاقد هویت جایگزین شوند (Apostol, 2007).

فضای عمومی چیست؟ واقعیت آن است که هنوز تعریف جامعی از فضای عمومی ارائه نشده است، برخی فضای عمومی را فضای دسترسی آزادانه دانسته‌اند؛ فضاهای اعم از طبیعی و مصنوعی که عموم مردم به آن دسترسی دارند. مدنی پور (۲۰۰۳) فضاهای شهری را بر اساس دسترسی و کنشگری و منافع به فضای عمومی و خصوصی تقسیم‌بندی نموده است (Madanipour, 2003). برخی، فضاهای عمومی را فضاهایی می‌داند که دولت آن‌ها را تأمین و مدیریت کرده است. به عبارتی، می‌توان فضاهایی را فضاهای عمومی دانست که دسترسی و حضور برای همگان بدون توجه به تفاوت‌های طبقاتی، جنسیت، نژاد، سن و سایر تمایزات فردی و اجتماعی امکان‌پذیر باشد؛ فضایی که در کنترل نهادهای دولتی باشد (شارع‌پور، ۱۳۹۵: ۵۲؛ Rupa, 2015). هرچند در تعریف فضاهای عمومی اتفاق نظر وجود ندارد، اما در اهمیت و کارکرد آن‌ها هیچ تردیدی نیست. فضای عمومی، میزان اهمیت جامعه را نشان می‌دهد. به این ترتیب از نظر عملکردی، فضای عمومی محیطی فیزیکی، سیاسی و اجتماعی است که مولد احساس هویت و تعلق است و باعث حمایت از نوآوری‌های اجتماعی و تولید کالاهای عمومی می‌شود (Coirier & Marušić, 2010). فضاهای عمومی شهر خصلتی اجتماعی و فرهنگی دارند (Barbosa & Alvares, 2018:4)، که تعامل در آن‌ها با تمام ویژگی‌های متناقض شادی، غم و امید از ماهیتی آزادانه برخوردار است (Bauman, 2007). بنابراین، باید گفت که فضاهای عمومی، فضاهای برای تعامل اجتماعی، کنش سیاسی و تبادل فرهنگی هستند، هرچند به ندرت یک مکان واحد می‌تواند همه این ویژگی‌ها و کارکردها را با هم داشته باشد. از این رو محققان این‌گونه به تقسیم‌بندی فضاهای عمومی پرداخته‌اند (Landingin, 2013:2-3):

(۱) فضاهای عمومی به‌عنوان فضاهای فراموش شده هم از نظر فیزیکی و هم در جلوه‌های نیروی بازار؛ (۲) فضاهای عمومی به‌عنوان فضاهای مورد حمله: فضاهای عمومی به دلیل نیازشان به دسترسی، امکان غصب کردن نیازهای اجتماعی را به نیروهای موثر در بازار و شکل‌گیری نوع جدید از فضای عمومی را فراهم می‌آورند؛ (۳) فضاهای عمومی به‌عنوان فضای محرومیتی؛ محروم شدن و تحرک کم قشر آسیب‌پذیر جامعه در زمینه مشارکت از طریق موانع فیزیکی و روانی؛ (۴) فضای عمومی به‌عنوان فضای تفکیک‌شده، گروه‌ها و جوامع به دلیل ایجاد ترس و جرم و جنایت به فضاهای انحصاری تمایل دارند؛ (۵) فضای منزوی: نقش تکنولوژی در از دست رفتن فضاهای عمومی و انتقال آن‌ها به فضاهای بسته و محصور؛ (۶) فضاهای خصوصی شده: اقدامات اقتصادی - سیاسی و کنترل اجتماعی منجر به خصوصی‌سازی فضاهای عمومی شهر شده است؛ (۷) فضاهای مصرفی: دسترسی زیاد و هجوم کالاها به فضاهای عمومی در راستای سود یابی بیشتر قشر مرفه و محرومیت مالی بخش‌های کمتر مرفه جامعه؛ (۸) فضاهای نوآور: تسریع در سرمایه‌گذاری در زمینه فناوری و تکنولوژی؛ (۹) فضاهای ترس: فضاهایی که جرم و جنایت به‌طور آزادانه در آن انجام می‌گیرد و از این فضا لذت برده می‌شود؛ و (۱۰) فضاهای همگن؛ فضاهای حاصل از رویکرد سرمایه‌دارانه به‌عنوان فضاهای کارکردی با رویکرد استاندارد در زمینه طراحی و مدیریت.

موارد بالا نشان‌دهنده آن است که در شکل‌گیری هویت شهری و قوام یافتن مفهومی به نام جامعه در یک فضای

شهری، فضاهای عمومی می‌توانند نقشی مولد و سازنده داشته باشند. چرا که با فراهم آوردن زمینه برای کنش و واکنش‌های اجتماعی و تعامل بین فردی زمینه را برای توسعه فرهنگ و ارتقای کیفیت زیست و تجربه شهری مجیا می‌کنند. در این زمینه میشل در تحلیل خود از نقش و کارکرد فضای عمومی به‌روشنی اذعان داشته است که خاستگاه‌های هر فضای عمومی به‌واسطه تقابل مستمر از جانب افرادی اتخاذ می‌شود که به دنبال نظم و کنترل‌اند، همچنین از طرف کسانی مطرح می‌شود که به دنبال مکان‌هایی برای کنشگران سیاسی و برهم کنش بلا واسطه‌اند، اینکه چه چیزی و چگونه فضا را می‌سازد؟ و چه کسی عموم را شکل می‌دهد؟ (Mitchell, 1995; Leary-Owhin, 2015). این رویکرد نسبت به فضای عمومی شهر نشان‌دهنده حقوقی پایه و اساسی برای انسان در فضا می‌باشد که در ادبیات جغرافیای انتقادی از آن با عنوان حق به شهر^۱ یاد می‌شود، حقی که به تعبیر لوفور، حق آزادی، حق فردی سازی در عین اجتماعی شدن، حق سکونتگاه و سکونت گزیدن است؛ حق مشارکت، حق تصرف و از آن خودسازی دلالت دارد، اما عملکرد سرمایه‌داری در این فضاها - که در سال‌های اخیر تحت تأثیر واگذاری اختیارات و کنترل از سوی دولت افزایش یافته است-، این فضاها را به فضاهای تصمیم‌سازی، ثروت، قدرت، اطلاعات و دانش تبدیل کرده که بسیاری از ساکنان شهری را به فضاهای حاشیه‌ای رانده است (Lefebvre et al, 1996) و آنان را در انزوا قرار داده است. دامنه تأثیر رویکرد سرمایه‌دارانه به شهر به قدری گسترده بوده است که فضاهای عمومی آن در حال تجربه کردن طیف متنوعی از دگردیسی‌ها می‌باشند (شکل ۲).

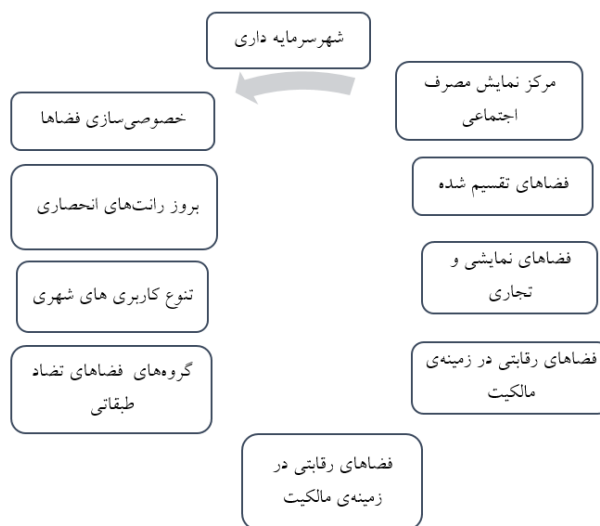

شکل ۲. تأثیر شهری شدن سرمایه بر فضای عمومی شهر

هاروی معتقد است که فضاهای عمومی، فضاهای رایگان برای استفاده روزمره مردم هستند و افزایش خصوصی‌سازی آن‌ها نشانه فضا‌سازی از منافع اجتماعی- اقتصادی و افزایش تعارض، تضاد و نابرابری‌های اجتماعی- اقتصادی است (Barbosa & Alvares, 2018). سازوکارهای سرمایه‌داری به کنترل درآوردن فضاهای شهری و کالایی نمودن آن‌ها را از حالت عمومی خارج کرده است. به‌طوری‌که فضاهای عمومی شهری، امروزه دیگر به‌عنوان فضای استفاده روزمره مانند نشستن، گپ‌وگفت، استراحت و... نیستند. به‌عبارت‌دیگر، روند خصوصی‌سازی فضاهای عمومی، آزادی و کنش اجتماعی شهروندان را در معرض خطر قرار داده است (Parkinson, 2012). اگر امکان تعامل در فضا حذف شود، مردم از ادراک حسی فضا محروم می‌گردند و یک فضای بی‌اثر و بدون نقشه ذهنی جایگزین آن می‌شود. همین مسئله انتقاد لوفور از

1 . The right to the city

مصرف‌گرا شدن فضاهای شهرهای مدرن را در برداشته است. چرا که خیابان با تبدیل شدن به فضای مصرفی، دچار تخریب و تغییر شکل می‌شود و میزان رفت‌وآمد مردم توسط تعداد فضاهای ساخته شده تعیین می‌شود. این در حالی است که خیابان در شهر تاریخی، نه تنها فرصت گسترش ذهن، کشف و آزمایش را فراهم می‌آورد، بلکه اختلافات طبقاتی، نسلی یا نژادی را نیز ناپدید می‌کند (Nadolny, 2015: 31-33). امروزه خیابان‌ها و فروشگاه‌های بزرگ به مراکز اصلی شکل‌گیری هویت توسط مدیران و توسعه‌دهندگان شهر تبدیل شده است (Hudson, 2004: 167-173) که تلاش دارند با رویکرد سرمایه‌دارانه خود نسبت به شهر ماهیت فضا را در راستای منافع خود و نه منفعت عمومی تعریف کنند. به این ترتیب فضایی ایجاد می‌شود که با اهداف فردی و جمعی ما بیگانه است (Lefebvre, 2003). طراحی و ساخت مال‌های عظیمی نظیر ایران مال، اکباتان، پالادیوم و غیره در تهران، را می‌توان در این چهارچوب تفسیر نمود؛ فضاهایی که جایگزین فضاهای عمومی گردیده و به فضاهای خصوصی و سودآور تبدیل شده‌اند. امروزه، شهرداری‌ها، به عنوان همکار اصلی سرمایه، در حال حرکت به سوی کالایی و تجاری‌سازی فضاهای شهری هستند که بیش از همه در خدمت رفع نیازهای طبقات فرادست و گردشگران است (Lefebvre, 1969). از طرف دیگر، نباید از یاد برد که در رویکرد سرمایه‌دارانه به شهر ارائه یک تصویر متمایز که قابلیت برند سازی از فضا دارد می‌تواند جایگاه یک شهر یا فضا را در جریان‌های سرمایه تقویت کند. به عنوان نمونه، سایگین^۱ (۲۰۰۶) طی بررسی شهر از میر^۲ ترکیه به عنوان شهر جهانی در فرایند جهانی‌سازی به این نتیجه رسیده است که شهرها برای کسب موقعیت جهانی و رقابت به برند سازی و کالایی سازی فضاهای خود روی آورده‌اند. در این فرآیند، دولت‌ها با خلق تصویر جدید از شهر و ارائه مشوق‌های مختلف برای فروش فضاهای شهری به دنبال جذب بخشی از بازار جهانی سرمایه به سمت خود هستند (Saygin, 2006)، اما این سرمایه‌ها پس از جذب، با تسریع نمودن فرآیند کالایی شدن فضا به صورت عام و فضاهای عمومی به صورت خاص زمینه‌ساز گسترش نابرابری‌های فضایی می‌گردند.

شکل ۳. ویژگی‌های شهر سرمایه‌داری

فضا و نابرابری‌های فضایی-جغرافیایی، نشان‌گر این است که فرایندهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی متأثر از

1 . Nicel Yilmaz-Saygin

2 . İzmir

سرمایه‌داری به‌طور یکدست و یکنواخت در سطح زمین توزیع نشده است و در پیکربندی‌های مشخص اجتماعی نظیر تراکم‌های شهری و خوشه‌های منطقه‌ای توزیع می‌شوند. در نظام سرمایه‌داری، نابرابری‌های اجتماعی و نمود آن‌ها در فضای شهری تنها در قالب درآمد و طبقه بیان نمی‌شود (Brenner, 2004)، بلکه مفاهیم مهمی همچون حق به شهر نیز وجود دارند که توضیح می‌دهند در غیاب دسترسی عادلانه به فضا و گسترش خصوصی‌سازی فضاهای عمومی بخش مهمی از جامعه شهری تحت تأثیر روندهای حاکم بر اقتصاد سیاسی فضا و نقش‌آفرینی فضایی دچار محرومیت می‌شوند. حق به شهر با دو مفهوم حق مشارکت و حق تخصیص قابل‌تعریف است (Kuymulu, 2014:38)، اما بر سر نهادینه کردن حق به شهر موانعی وجود دارد که باعث می‌شود هر روز بر تعداد کسانی که در فضاهای شهری از حقوق فردی خود محروم می‌گردند افزوده شود. از جمله این موانع می‌توان به این موارد اشاره کرد:

(۱) حق به شهر قابل‌مقایسه با دموکراسی لیبرال معاصر نیست؛ (۲) فرایند حق به شهر نمی‌تواند به ارکان مدنظر لوفور یعنی بسیج اجتماعی و ایجاد گزینه‌های جایگزین و تقاضا بپردازد؛ (۳) حق به شهر در خدمت منافع قدرتمندان سیاسی جهت حفظ وضع موجود است؛ و (۴) حق به شهر فاقد پشتوانه‌های لازم سیاسی و مالی جهت اجراست. بنابراین باید اعتراف کرد که مهم‌ترین مشکل در مسیر نهادینه کردن حق به شهر، ناسازگاری این مفهوم با اشکال کنونی حکومت دموکراتیک و اقتصاد نئولیبرال است. حق به شهر، خواهان ایجاد جامعه نوینی است که از طریق نهادهای موجود نمی‌توان به آن دست‌یافت (Evans, 2015:22-23). از طرف دیگر، برخی از مخالفان طرح این ایده بر این باور هستند که چنانچه حق به شهر به یک سیاست شهری مبدل شود، فرآیند سرمایه‌گذاری در شهرهای معاصر دچار آشوب و بحران می‌شود که نتیجه آن می‌تواند از ساختارهای نابرابر فعلی نیز بیشتر موجد عوامل محرومیت‌زا باشد؛ زیرا، هرگونه مانع بر سر راه انباشت سرمایه و باز سرمایه‌گذاری، منجر به بحران‌های سرمایه‌داری و رکود اقتصادی خواهد شد (مانند بحران ۱۸۴۸ پاریس که ناشی از بحران میان سرمایه و نیروی کار بود)؛ پس، سرمایه‌داری ناچار است برای خروج از بحران انباشت سرمایه به چرخه‌های جدید سرمایه‌گذاری و تولید ارزش کشانده شود (Harvey, 2012:3-10) که دقیقاً در نقطه مقابل رویکرد حق به شهر نسبت به فضا می‌باشد.

رویکردهای جدیدی که دولت‌ها و شهرداری‌ها در چند دهه اخیر برای سودآور کردن مدیریت شهری در پیش گرفته‌اند، موجب شده است کارکرد و اهمیت سرمایه در فضاهای شهری بیش از هر زمان دیگری افزایش یابد و درعین حال مسئله حق به شهر با چالش‌های جدیدی مواجه شود. چرا که، بخش خصوصی با هدف کسب سود در همکاری با نهاد دولت فرآیند خصوصی‌سازی فضاهای عمومی را تسریع می‌کند که کالایی شدن فضا را به دنبال دارد. فرآیند کالایی شدن فضاهای عمومی نیز در نهایت پیامدهایی نظیر حذف اجتماعی و بی‌عدالتی فضایی را در پی خواهد داشت (شارع‌پور، ۱۳۹۵). به این ترتیب، کنش‌های مدنی در این فضاهای سرمایه‌ای شده امکان رشد نخواهد داشت و جامعه شناسان از این پدیده با عنوان خروج جامعه مدنی از فضای عمومی یاد می‌کنند (Mitchell, 2003). این امر از نظر اجتماعی و جغرافیایی می‌تواند تأثیرات مخربی را برای شهر به همراه داشته باشد. در این زمینه دیوید هاروی معتقد است که جذب مازاد و انباشت آن از طریق دگرگونی فضاهای شهری و کالایی ساختن آن‌ها و بازسازی مکرر شهر نه تنها رانده شدن طبقات ضعیف جامعه و محرومان از قدرت سیاسی-اقتصادی را در پی داشته است، بلکه باعث افزایش رنج آنان نیز شده است. علاوه بر این، نباید از یاد برد که رویکرد سرمایه‌دارانه به توسعه شهری، سرمایه اضافی را همانند اسفنج به خود جذب می‌کند و با تسریع انباشت سرمایه همچنان که به ضرر طبقات فرودست عمل می‌نماید، اغلب به ضرر نیروی کار و محیط‌زیست تمام می‌شود و باعث می‌گردد تا کسانی که در ساختن و استمرار حیات شهر نقش دارند به حاشیه رانده

شده و یا حتی از آن طرد شوند. در نهایت، این فرآیند با فردگرایی نئولیبرال تشدید شده و منجر به تکه‌تکه شدن فضاهای شهری و خلق جغرافیاهای نابرابر ثروت و قدرت می‌گردد به‌گونه‌ای که شهر در دسترس افرادی قرار می‌گیرد که صاحب پول هستند (کلاتری و صدیقی کسمایی، ۱۳۹۶: ۶۲).

نتیجه‌گیری

همان‌گونه که در سطور بالا اشاره شد، سرمایه همواره نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری شهر و توسعه آن داشته است. به عبارتی، سرمایه موتور محرک حیات و زیست شهری می‌باشد. با این وجود، به سبب همراهی و ارتباط متقابل سرمایه و قدرت سیاسی در فضاهای شهری به‌صورت پیوسته شاهد آن هستیم که کارکرد سرمایه در شهر به امری فراتر از تولید ثروت منجر شده است و دامنه تأثیرات آن امور دیگری نظیر ساختارهای اجتماعی شهر، توزیع قدرت، نوع رابطه دولت و سرمایه، ساخت یابی فضایی شهر و حقوق فردی شهروندان در فضاهای شهری را نیز در بر گرفته است. همین مسئله باعث شده است که طیف مختلفی از محققان بر روی این نکته تأکید نمایند که ادراک صحیح فرآیندهای حاکم بر شهرهای معاصر بدون بذل توجه به کارکرد اقتصاد سیاسی فضا ممکن است. در این فرآیند، بخش مهمی از بنیادهای مطالعات شهری که بر روی نقش‌آفرینی فضایی سرمایه تأکید دارند، توسط افرادی شکل گرفته است که به‌درستی یک رویکرد انتقادی نسبت به فضاهای شهری را مورد توجه قرار داده‌اند و با بسط تحلیل‌های فضایی به دنبال کشف و معرفی پیامدهایی هستند که در اثر فعالیت فضایی سرمایه متوجه شهر و ساکنان آن می‌گردد.

یافته‌های این تحقیق، نشان‌دهنده آن است که در دوران معاصر به‌صورت فزاینده‌ای بر تأثیر فضایی سرمایه افزوده شده است. عوامل متعددی در ایجاد این موضوع تأثیرگذار بوده است، با این وجود می‌توان از دیدگاه جغرافیای انتقادی نقش عواملی نظیر تمایل دولت‌ها به کاهش مداخله‌گری در امور اقتصادی، قدرت‌یابی فضایی سرمایه و همچنین تأثیرات جهانی شدن اقتصاد را بر اهمیت خواند که همسو با نتایج پژوهش‌های سایگن (۲۰۰۶)، برنر (۲۰۰۴)، کراتکه (۲۰۱۴) و غیره، است. همان‌گونه که محققانی چون؛ هاروی (۱۳۹۲)، سیملی (۲۰۱۸) نیز اذعان داشتند، مجموع عوامل مذکور، باعث شده است که شهرها بیش از گذشته در کنترل نهادهای خصوصی و سرمایه درآیند، به‌گونه‌ای که می‌توان گفت شهرهای معاصر بیش از هر زمان دیگری با رویکرد سرمایه‌دارانه و خصوصی‌سازی در حال اداره شدن هستند. با توجه به ماهیت کارکرد سرمایه و تقلای بخش خصوصی برای کسب سود از فعالیت‌های فضایی در شهر و همچنین کاهش تصدی‌گری دولت در حوزه عمومی امروزه شاهد آن هستیم که بخش مهمی از فضاهای عمومی شهرها از نظر کنترل، مدیریت و سازوکارهای حاکم در حال از دست دادن ماهیت کارکرد خود به‌عنوان یک محل برای کنش اجتماعی هستند و بیش از هر چیز در حال تبدیل شدن به فضاهایی برای فعالیت‌های اقتصادی و گذران اوقات فراغت هستند. همین مسئله باعث شده است که فضاهای عمومی بخشی از ماهیت و هویت تاریخی خود را که ناشی از میزبانی کنش‌های اجتماعی و سیاسی در شهر بوده‌اند را از دست بدهند و هم‌زمان سطح دسترس‌پذیری آن‌ها برای طبقات فرودست جامعه کاهش یابد و از این منظر با پژوهش‌های لوفور (۲۰۰۳) و عقیده او در ارتباط با ایجاد فضاهای عمومی خصوصی شده^۱ و بیگانه با اجتماع، همسوست. این مسئله ناشی از ماهیت کارکرد سرمایه در فضاهای شهری است که مبتنی بر استحصال سود می‌باشد. از نظر اقتصاد سیاسی فضا، این در نهایت باعث شده است که تحت تأثیر سرمایه بخش مهمی از شهروندان جامعه به‌مرور از فضاهای عمومی شهر و مناطق پیرامونی این فضاها رانده شوند و این مناطق بیش‌ازپیش به اشغال

1 . Privatization Of Public Space(PPS)

طبقات فرادست و یا سرمایه درآید. این امر دقیقاً در نقطه مقابل حق به شهر قرار دارد، اما به سبب نوع عملکرد سرمایه و رابطه دولت با آن چندان جای امیدواری وجود ندارد که نهادهای وابسته به دولت برای صیانت از فضاهای عمومی وارد عمل شوند. به عبارت دیگر، می‌توان گفت توسعه رویکردهای سرمایه‌دارانه به شهر باعث تضعیف حق به شهر ساکنان آن شده است و در این میان این بخش فرودست جامعه شهری است که در حال پرداخت هزینه‌های اجتماعی و جغرافیایی انباشت سرمایه در شهر می‌باشد. بنابراین سرمایه‌داری و فضاهای سرمایه‌دارانه منجر به خلق فضاهای محروم از مشارکت، حق تصرف و حق تخصیص گردیده‌اند و به تعبیر ایوان (۲۰۱۵) و کویملو (۲۰۱۸) نیازمند بازنگری و ایجاد نهادهای موثر برای بازپس‌گیری مفهوم حق به شهر و افزایش میزان حضور و مشارکت عامه مردم با حمایت بخش دولتی هستیم.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) افرخته، حسن و حججی پور، محمد. (۱۳۹۴). اقتصاد سیاسی فضا و تعادل منطقه‌ای ایران. *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۴ (۴)، ۸۷-۱۱۰.
- ۲) امانپور، سعید و سجادیان، مهیار. (۱۳۹۶). لیبرالیسم و شهر؛ کنکاشی بر نسبت لیبرالیسم و برنامه‌ریزی شهری. *فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس*، ۹ (۳۲)، ۱۱۹-۸۸.
- ۳) بزرن، نیل؛ مارکوزه، پیتر و مارگیت، مایر. (۱۳۹۶). *شهرها برای مردم نه برای سوداگری*. ترجمه دکتر محمود عبدالله زاده، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ۴) پاپلی یزدی، محمدحسین و رجبی سناجردی، حسین. (۱۳۹۲). نظریه‌های شهر و پیرامون. چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.
- ۵) ترکمه، آیدین. (۱۳۹۵). اقتصاد سیاسی فضا (مطالعه موردی: محله هرنندی تهران)، *اولین همایش بین‌المللی اقتصاد شهری (با رویکرد اقتصاد مقاومتی، اقدام و عمل)*.
- ۶) ستارزاده، داریوش. (۱۳۸۹). فضای شهری، اندیشه‌های اجتماعی. *نشریه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست*، ۱۲ (۴)، ۱۸۳-۱۷۳.
- ۷) سرور، رحیم و مسگریان، هومن. (۱۳۹۵). بررسی نقش مؤلفه‌های تأثیرگذار اقتصاد سیاسی بر سازمان‌یابی فضایی شهری با تأکید بر تهران. *چهارمین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران، دبیرخانه دائمی کنفرانس، دانشگاه شهید بهشتی*.
- ۸) شارع‌پور، محمود. (۱۳۹۴). حق به شهر و فضاهای عمومی شهری. *فصلنامه مردم و فرهنگ*، ۱ (۲)، ۶۶-۵۱.
- ۹) کلانتری، عبدالحسین و صدیقی کسمایی، مینو. (۱۳۹۶). از مطالبه حق به شهر تا شکل‌گیری انقلاب شهری (شهر تهران). سال ۱۳۵۷. *مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)*، ۷ (۲۳)، ۷۷-۵۳.
- ۱۰) گونوردان، کانیشکا؛ کیفر، استفان؛ ریچارد، ملیگرام و کریستین، اشمید. (۱۳۹۳). *فضا، تفاوت، زندگی روزمره خوانش‌های هنری لوفور*. مترجمین: افشین خاکباز، محمد فاضلی، چاپ اول، تهران: انتشارات تیسرا.
- ۱۱) هاروی، دیوید. (۱۳۹۲). *شهری شدن سرمایه چرخه دوم انباشت سرمایه در تولید محیط مصنوع*. ترجمه عارف اقوامی مقدم، چاپ اول، تهران: نشر دات.
- ۱۲) یوسفیان اهری، حمید و جلالی، صدیقه. (۱۳۹۵). بررسی نقش اقتصاد سیاسی در فضاهای شهری امروزی با تأکید بر شهر تبریز. *چهارمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه‌ریزی، معماری و شهرسازی، تهران، موسسه آموزش عالی مهراروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار*.

References

- 1) Alvares, L.C. & Barbosa, J.L. (2018). *Urban public spaces: From Planned Policies to Everyday Politics (illustrated with Brazilian case studies)*. Springer.
- 2) Amanpour, S., & Sajjadian, M. (2016). Liberalism and the city; Exploring the relationship between liberalism and urban planning. *Zagros Landscape Geography and Urban Planning Quarterly*, 9 (32), 119-88. [in Persian].
- 3) Apostol, I. (2007). *The production of public spaces: Design dialectics and pedagogy*. University of Southern California.
- 4) Bauman, Z. (2007). *Vida líquida*. Jorge Zahar, Rio de Janeiro
- 5) Brenner, N. (2004). *New state spaces: urban governance and the rescaling of statehood*. Oxford University Press.
- 6) Brenner, N., Marcuse, P., & Margaret, M. (2016). *Cities are for people, not for business*. Translated by Dr Mahmoud Abdollahzadeh, Tehran: Cultural Research Office. [in Persian].
- 7) Castells, M. (1996). The space of flows. *The rise of the network society*, 1, 376-482.
- 8) Evans, C.M. (2015). *Upgrading from below: A collective approach to the right to the city in the Federal District*. Mexico (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
- 9) Farakhta, H., & Hajjipour, M. (2014). The political economy of space and regional balance of Iran. *Journal of Spatial Economics and Rural Development*, 4(4), 110-87. [in Persian]
- 10) Gonorradena, K., Kiefer, S., Richard, M., & Christian, S. (2013). *Space, difference, everyday life reading Henri Lefebvre*. Translators: Afshin Khakbaz, Mohammad Fazli, first edition, Tehran: Tisa Publications. [in Persian].
- 11) Harvey D. (2012). Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution, Verso, London, and New York, 2012. *Panoeconomicus*, 60(5), 699-705.
- 12) Harvey, D. (2006). *Space as a keyword* (pp. 70-93). na.
- 13) Harvey, D. (2012). *The urbanization of capital is the second cycle of capital accumulation in producing the artificial environment*. Translated by Arif Ohogi Moghadam, first edition, Tehran: Nash Dat. [in Persian].
- 14) Hudson, R (2004). Conceptualizing economies and their geographies: spaces, flows and circuits. *Progress in Human Geography*, 28(4), pp.447-471.
- 15) Jagannath, T. (2018). *Theories on public spaces: A case study of Trafalgar Square*. [online].
- 16) Jessop, Bob. (1982). *The capitalist state*. New York: New York University Press.
- 17) Kalantari, A. H., & Sedighi Kasmai, M. (2016). From demanding the right to the city to the formation of the urban revolution (Tehran, 1357). *Urban Sociological Studies (Urban Studies)*, 7(23), 53-77. [in Persian].
- 18) Khan, A.Z., Moulaert, F., & Schreurs, J. (2013). Epistemology of space: Exploring relational perspectives in planning, urbanism, and architecture. *International Planning Studies*, 18(3-4), 287-303
- 19) Krätke, S. (2014). Cities in contemporary capitalism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(5), 1660-1677.
- 20) Kuymulu, M.B. (2014). *Claiming the right to the city: Towards the production of space from below*.
- 21) Landingin, N. (2013). *Capital Spaces: The Multiple Complex Public Spaces of a Global City*.
- 22) Leary-Owhin, M. (2015). *A Fresh Look at Lefebvre's Spatial Triad and Differential Space: A Central Place in Planning Theory?*. In 2nd Planning Theory Conference University of the West of England (pp. 1-8).
- 23) Lefebvre, H. (1969). *The explosion: Marxism and the French upheaval* (Vol. 12). NYU Press.
- 24) Lefebvre, H. (2003). *The urban revolution*. U of Minnesota Press.
- 25) Lefebvre, H. and Nicholson-Smith, D. (1991). *The production of space* (Vol. 142).

- Blackwell: Oxford.
- 26) Lefebvre, H., Kofman, E., & Lebas, E. (1996). *Writings on cities* (Vol. 63). Oxford: Blackwell.
 - 27) Madanipour, A. (2003). *Public and private spaces of the city*. Routledge.
 - 28) Marušić, B.G., Nikšić, .. & Coirier, L. eds. (2010). *Human cities: celebrating public space*. Stichting Kunstboek
 - 29) Massey, D., & Massey, D. B. (2005). *For space*. Sage.
 - 30) Mitchell, D. (1995). The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the association of american geographers*, 85(1), 108-133.
 - 31) Mitchell, D. (2003). *The right to the city: Social justice and the fight for public space*. Guilford press.
 - 32) Mitchell, D. (2017). People's Park again: on the end and ends of public space. *Environment and planning A: economy and space*, 49(3), 503-518.
 - 33) Morton, A.D. (2017). Spatial political economy. *Journal of Australian Political Economy*, The, 79, 1-21.
 - 34) Papli Yazdi, M. H., & Rajabi Sanajerdi, H. (2012). *Theories of the city and surroundings*. 2nd edition, Tehran: Somit Publications. [in Persian].
 - 35) Parkinson, J. (2012). *Democracy and public space: The physical sites of democratic performance*. Oxford University Press
 - 36) Poulantzas, N.A. & O'Hagan, T. (1973). *Political power and social classes* (pp. 195-224). London: NLB.
 - 37) Rohit, Sh. (2015). *David Harvey: City as space for change*
 - 38) Sager, T. (2011). Neo-liberal urban planning policies: A literature survey 1990–2010. *Progress in planning*, 76(4), 147-199
 - 39) Santos Junior, O.A.D. (2014). Urban common space, heterotopia and the right to the city: Reflections on the ideas of Henri Lefebvre and David Harvey. *urbe. Revista Brasileira de Gestão Urbana*, 6(2), 146-157.
 - 40) Sarwar, R., & Mesgarian, H. (2015). Examining the role of influential components of political economy on urban spatial organization with an emphasis on Tehran. *The 4th International Congress on Civil Engineering, Architecture and Urban Development, Tehran, Permanent Secretariat of the Conference, Shahid Beheshti University*. [in Persian].
 - 41) Sarwat J., & Ahmed Saber Mahmud. (2015). *What Is Capitalism?.* Finance & Development.
 - 42) Sattarzadeh, D. (2011). Urban space, social thought. *Journal of Environmental Science and Technology*, 12 (4), 173-183[in Persian].
 - 43) Saygin, Y.N. (2006) *Commodification of Cities: Promoting Izmir (Turkiye) as a World City*. In 42 ndISoCARP Congress.
 - 44) Scott, B.R., (2006). *The political economy of capitalism*.
 - 45) Sharāpur, M. (2014). The right to the city and public urban spaces. *People and Culture Quarterly*, 1 (2), 51-66. [in Persian].
 - 46) Smiley, K.T. and Emerson, M.O (2018). A spirit of urban capitalism: market cities, people cities, and cultural justifications. *Urban Research & Practice*, 12, 1-18.
 - 47) Soja, E.W. (1989). *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory*. Verso.
 - 48) Turkmen, A. (2015). The political economy of space (case study: Harandi neighbourhood of Tehran). *the first international conference on the urban economy (with the approach of resistance economy, action and practice)*. [in Persian].
 - 49) Yousufian Ahri, H., & Jalali, S. (2015). Investigating the role of political economy in today's urban spaces with an emphasis on Tabriz city. *The 4th National Conference on Sustainable Development in the Sciences of Geography and Planning, Architecture and Urban Planning, Tehran, Mehr Arvand Institute of Higher Education, Center for Sustainable Development Solutions*. [in Persian].